

Опубліковано: Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – 2015. – Ч. 2(30). – С. 130-135. – 0,4 др.а.

УДК 81'271.12

Ще раз про правильність уживання словоформ "в Україні", "на Україні"

Ірина Магрицька – к. філол. н., доцент кафедри філології та перекладу,
Рената Хома – студентка групи ОА-14-1
Івано-Франківський національний технічний університет

Резюме. Словоформу *на Україні (на Ukraine)*, ненормативну для сучасної української літературної мови, вживають або малоосвічені українці, які звикли до колишньої більш усталеної назви, або проросійськи орієнтовані ЗМІ в Україні, або росіяни – від пересічних громадян до високоосвічених філологів і політиків високого рангу. Проте ця форма суперечить навіть нормам сучасної російської літературної мови. Вона має виразний політичний підтекст і засвідчує принципове небажання росіян визнавати самостійність Української держави, підкреслює їхні імперські амбіції відносно України. Автори радять російським філологам бути передусім філологами і вживати відносно країни, що визнана світовою спільнотою, конструкцію *в Ukraine*.

Ключові слова: хоронім Україна; норми сучасної української та російської літературних мов; словоформи в (на) Україні; політичний підтекст прийменника на; граматична норма як ідеологема.

Summary. The word form *on Ukraine*, non-normative for the modern Ukrainian literary language, is used by the undereducated Ukrainians, accustomed to the former more stable form, or by pro-Russian mass media in Ukraine, or by Russians – from ordinary citizens to highly educated philologists and high-rank politicians. However, this form contradicts the norms of the modern Russian literary language. It has a vivid political context and proves the principal unwillingness of Russians to recognize the independence of the Ukrainian state, highlights their imperial ambitions in regard to Ukraine. The authors recommend Russian philologists to remain philologists and use the expression *in Ukraine* when talking about the country that has been recognized by the world community.

Key words: placename Ukraine; norms of modern Ukrainian and Russian literary languages; word forms in (on) Ukraine; political context of the preposition on; grammatical norm as an ideologeme.

Здавалось би, про доцільність уживання прийменниково-іменникової конструкції *в Україні* вже немає потреби дискутувати, адже з цього питання існує чимало переконливих наукових і публіцистичних джерел (див., напр.: [1; 2; 3; 4; 6; 10]). І все ж сьогодні, вже на двадцять п'ятому році нашої незалежності, подеколи чуємо: *на Україні*. За нашими спостереженнями, цю словоформу вживають або не дуже освічені люди, яким важко перейти від колишньої більш усталеної форми до сучасної нормативної (так само їм важко використовувати сучасну назву української валюти *гривня* замість радянських *рубль*, *карбованець*), або ті, хто, навіть маючи достатню філологічну освіту, принципово не хоче сприймати незалежність Української держави. Останню використовують також деякі періодичні видання проросійської орієнтації, що виходять друком в Україні.

Що ж до використання цього хороніма в обставинному (просторовому) значенні на території Російської Федерації, то там усі (за поодинокими винятками) – від пересічних громадян до високоосвічених філологів і політиків високого рангу – уживають безальтернативну форму *на Ukraine*.

От, наприклад, доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту мовознавства Російської академії наук О. В. Суперанська в одній зі своїх публікацій підкреслює: "Пишу *"на Ukraine"*, а не *"в Ukraine"*, потому что пишу по-русски" [8].

Дозволимо собі не погодитися з шановною професоркою: якщо йдеться про назву країни, то (оскільки Російська Федерація офіційно визнає українську незалежність) такий вибір прийменника при ній суперечить сучасним нормам російської мови. Так, "Толковый словарь русского языка" пояснює: "*В (=во)* с предл. пад. употребляется при указании на а) предмет, место или

пространство, внутри или в пределах которых находится, пребывает кто-л. или что-л.: в США" [9]. Так само і в українській мові прийменник *в* (*y*), сполучаючись із місцевим відмінком при вираженні просторових відношень, уживається, серед іншого, при означенні предмета, місця, простору, де відбувається дія чи хто-небудь або що-небудь перебуває [7, I, с. 270].

Що ж до прийменника *на*, то аналогічно до російської мови, де він у сполученні з місцевим відмінком уживається при вказівці на "предмет, на котором или на поверхности которого протекает действие или находится кто-л. или что-л.: на базе, на бумаге, на автобусе" [9], в українській він здатен передавати локативні (від лат. *locus* – місце) відношення і тотожні з ними значення межової організації топосу (лат. *topos* – місце, місцевість): *На господі у себе Чайченко такий самий небалакучий, як і в людях* (Марко Вовчок); *Про Андрія забули й думати на селі* (М. Коцюбинський) [7, V, с. 8].

Полемізуючи за допомогою цього ж аргументу з О. В. Суперанською, філолог М. Зубов додає, що "український прийменник *у* (*в*) та його російський відповідник в у цьому значенні підкреслюють певну доцентрову організацію позначуваного топосу, периферія якого від своїх меж тяжіє до центру, організується тим центром" [3, с. 32], а у випадку з прийменником *на* "підкреслюється саме просторовість певної події, предмета, стану, явища безвідносно до центру" [там само, с. 33].

А професор зі США Петро Одарченко, використовуючи метод "філологічної бухгалтерії" (він підраховує кількість уживання відповідних словоформ у творах українських письменників-класиків), обґрунтовує потребу дотримання традиційної форми *на Україні* і в наш час. В. Задорожний намагається переконати цього вченого в ненауковості такого "бухгалтерського" підходу до розв'язання проблемного питання і численними прикладами доводить, що форма *в Україні* – не нова для нашої мови, а споконвічна, лише менш продуктивна в минулому порівняно з синонімічною *на Україні*. Дослідник рекомендує при виборі того чи іншого функціонального варіанта з прийменником *в* чи *на* обов'язково зважати на лексико-семантичні особливості іменника в кожному окремому контексті. Якщо це слово, вжите літописцями бл. 1187р., ще не означало всієї етнічної території українського народу, який сам тоді носив іншу назву, а називало лише невелику порубіжну місцевість без чітких меж, як і не означало воно такої території в пізніших історичних пам'ятках і художніх творах, а лише різні частини землі, що найменувалися Руссю, Руською землею, то при ньому закономірним був прийменник *на* (хоча навіть у цьому випадку міг уживатися й прийменник *в*). Слово ж *Україна* на позначення чітко окресленої реалії (самостійної країни зі своїм народом) при собі мусить мати лише прийменник *в* [2, с. 55].

Уперше ж звернув увагу на опозицію виразів *в Україні* – *на Україні* відомий український учений Іван Огієнко в 1935 році (зауважмо, що останній у 20-х роках у своїх творах теж уживав форму *на Україні*, за що йому дорікає П. Одарченко [5, с. 51]). У розвідці "*В Україні, а не на Україні*" І. Огієнко розповів, що замислитися над необхідністю заміни "перестарілого" прийменника на більш сучасний його змусило запитання співбесідника-чужинця: чому він говорить не так, "як би нормально належало говорити"?

Міркуючи над цим, учений дійшов такого висновку: "Коли ми говоримо про географічне місце відокремлене, самостійне ціле й зовсім окреслене, тоді на питання *де* вживаємо тільки прийменника *в* чи *у* (а не *на*) з відмінком місцевим: *А я в Каневі родилась* (Шевченко)... Так само, коли говоримо про докладно окреслену територію як закінчене ціле, або про самостійну державу (виділення наше. – І. М., Р. Х.), то завжди вживаємо тільки прийменника *в* чи *у* (а не *на*): *в Австрії, в Америці, в Румунії, у Франції, в Польщі, в Росії* і т. ін. Що ж до прийменника *на* з місцевим відмінком, то його вживаємо при географічних назвах на питання *де* тільки тоді, коли територія, що про неї мова, не окреслена докладно, не самостійне ціле, а тільки складова частина якоїсь держави, чи взагалі це частина якоїсь окресленої території, наприклад, завжди кажемо: *на Поділлі, на Полтавщині, на Київщині, на Волині, на Буковині* і т. ін." [4, с. 87-88].

Далі І. Огієнко пояснює: "Наш вираз *"на Україні"* склався історично, але головно за останні віки, коли Україна не була самостійною, а тільки частиною іншої держави. Стара історична Польща з свого державного погляду правильно говорила тільки: *na Ukrainie, na Litwie, na Mazowszu* і т. ін. Те саме було пізніш і з державного погляду російського: *на Украине, на Кавказе, на Кубани, на Урале* і т. ін. Цілі віки ми чули то *na Ukrainie*, то *на Украине*, а тому й защемили собі це *"на Україні"* як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відчуваючи, що власне це *на* – це ж болюча й зневажлива ознака нашого колишнього поневолення" [там само, с. 88].

Ми погоджуємося з думками авторитетних учених, які наголошують на політичному підтексті словоформи *на Україні*.

Так, Григорій Півторак пояснює, що перехід від самоназви *русин, руський* (від *Русь*) до етноніма *українець*, що відбувся в козацькі часи за умов експансіоністського присвоєння Московською імперією історичної назви України – *Русь*, завдав істотного удару по імперській ідеї московського самодержавства "єдиного русского народа от Камчатки до Карпат" і мав велике значення для утвердження національної ідентичності всього українського народу. Суто географічна назва *Україна* в часи Богдана Хмельницького поступово перетворилася в національну ідею, яка об'єднала в одне ціле етнографічно відмінні регіони – Полісся, Сіверщину, Слобожанщину, Наддніпрянщину, Причорномор'я, Волинь, Поділля, Буковину, Прикарпаття й Закарпаття; Козацька держава претендувала на повну державну самостійність. Цілком очевидно, що саме через це вживання слова *Україна* в царській Росії було заборонене. І лише коли царські чиновники зрозуміли, що це слово не можна знищити і стерти його з пам'яті українців, було вирішено його дискредитувати: російські шовіністи стали пояснювати назву нашого краю *Україна* як "окраїна Росії", тобто вкладали принизливий і невластивий йому зміст [6, с. 103-104].

Ірина Фаріон також відзначає тогочасну активізацію власної назви *Україна*, "що стала не лише знаком політичного відмежування від московитів, а й символом української самовизначеності" [10, с. 261-262]. І додає: "Очевидно, що з набутого характеру цієї назви впливало безсумнівне вживання прийменника *в*: *в Україні*. Давня апелятивна назва остаточно набула онімного (іменного) статусу, через те сьогодні немає жодних підстав з назвою нашої країни вживати прийменник *на*, як нема потреби і виправляти прийменник *на* у давніх фольклорних і літературних творах" [там само, с. 262].

Журналістка Надія Букша запитує: чому вже після того, як виникла держава Україна, росіяни так пристрасно відстоюють "предлог" *на*, ніби якийсь вельми дорогий принцип? Не можуть подолати бар'єр звички, традиції? Ніби підсвідомо бояться втратити якусь панівну позицію? І сама ж відповідає: "У цій суперечці (щодо статусу України у складі СРСР. – І. М., Р. Х.) промовляє сама Історія: вона "проговорила", просто таки "за Фрейдом", оцим прийменником *на*, який чітко вказує на справжній "статус" України у складі імперії. Адже якщо *на (Україні)*, то ще в якій позиції Україна? ("Що, Україна – підстилка? – обурювався якимось слухач "Свободи" з України. – Чому не кажете *на Росії*, бо вона зверху?"). Отже, Україна знизу, а зверху хто? Старший брат. Важкий, як штанга... Тхне перегаром... Отже, інцест. Кровозмішувальна близькість. Протягом 350 років. І звідси – діти з відхиленнями, комплексами, патологією, – мутанти: манкурти, перевертні, яничари-кати...".

І підкреслює: "Зовсім не випадково "руські" так вчепилися в "предлог" *на*... Це форма невизнання України. Як і ставлення до УПА" [1].

Тож вибираючи один із двох варіантів, замислимося над висновком М. Зубова: "Вживання форм *в Україні (в Украине)* та *на Україні (на Украине)* не є проблемою мовної вправності чи невправності, правильності чи неправильності. Проблема лише в тому, що сьогодні в поглядах на вживання обох форм поляризувалися дві позиції: гаслом української позиції є доцентровий за значенням прийменник *в (у)*, який підкреслює самостійну державність України, тоді як протилежним гаслом стала форма *на Україні*, селективно з двох можливих варіантів успадкована Радянським Союзом від імперської Росії. Підкреслено принципове вживання цієї форми символізує небажання (пряме чи приховане) визнати українську незалежність... Граматична форма стає ідеологемою, своєрідним *filioque*, що свого часу розділив символ віри на варіанти Західної і Східної церков" [3, с. 37-38].

І разом із цим мовознавцем порекомендуємо російським філологам помірковано підійти до цього питання, зваживши на всі викладені факти, і погодитися, що форма *в Украине* для російської мови має законне право на існування. Тим більше, що йдеться не про перше-ліпше слово. А про власну назву країни, яка визнана міжнародною спільнотою (певним чином ця назва є монополією самої України!).

Література

1. Букша Н. "На" Україні чи "в" Україні? Питання аж ніяк не граматичне // Україна молода. – 2007. – 4 жовтня. – С. 10.
2. Задорожний В. Україна з присмаком болю // Українська мова і література в школі. – 1993.

– № 5-6. – С. 52-55.

3. Зубов М. Л. В Украине та на Україні: зауваги до новітнього граматичного filioque // Мовознавство. – 2009. – № 3-4. – С. 30-39.

4. Огієнко І. В Україні, а не на Україні // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 87-89.

5. Одарченко П. Словосполучення "на Україні" // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5-6. – С. 49-52.

6. Півторак Г. "Україна" – це не "окраїна" // Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски". – К. : Арістей, 2004. – С. 101-105.

7. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.

8. Суперанская А. В. Опасность близкородственного двуязычия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blog.i.ua/user/691416/866593/>

9. Толковый словарь русского языка / Под ред. Т. Ф. Ефремовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.efremova.info/>

10. Фаріон І. Уживання прийменників В, НА з назвою Україна // Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання: [монографія]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 260-262.